

FTAMP 18.31.31

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.2-21>

Ж.А. Ақсақалова¹, З.А. Ыдырыс², А.Б. Кенджакулова³

^{1,3}М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан

²Т.К. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,
Алматы, Қазақстан

E-mail: ¹nurbिनur_86@mail.ru, ²zukhraydyrys@gmail.com, ³ainura8883@mail.ru,
ORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0009-0001-9150-3417, ³0000-0001-8559-6429

ҚАЗАҚ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ «МӘДЕНИ АҚТАҢДАҚТАР» ІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мәдениетіміздегі өткенді бейнелеудің әртүрлі формаларының ішінде тарихи кескіндеме маңызды орын алады. Осы жанрадағы шығармалар арқылы өткенмен, дәстүрмен өзара диалог аса маңызды. Көркем шығармалар өткеннің орнықты бейнелерін құрудың ресурсы ретінде, олардың әсер етуінің орасан зор әлеуеті қазіргі заманғы тарихи жанрдың дамуын мәдени жады мәселелері контекстінде зерттеу қажеттілігін талап етеді. Авторлар мақалада қазіргі өнердегі тарихи оқиғаларды қайта құру тәжірибесін түсіну; тарихи шығарманың, портреттің бейнелі-стилистикалық және идеялық контекстін анықтау; Тәуелсіздік кезеңіндегі тарихи-тұрмыстық жанрадағы ұлттық-мәдени өзіндік сананың көрінісін анықтау сынды бірнеше ғылыми мәселелерді көтеруге тырысқан. Осы мәселелердің заманауи ұрпақ санасында трансформациялануы мен ұжымдық бейсаналық сипат алуы арқылы жаңа заманауи бейнелеу өнерінде жиі көрініс алу себептерін айқындау, түсіндіру, талдау басты назарға алынады. Бейнелеу өнеріндегі тарихи оқиғалар мен кейіпкерлер бейнелеріне салыстырмалы талдау жүргізу қазіргі заманғы өнертанудың дамуы үшін аса өзекті болып табылады. Ұсынылып отырған тақырып ең алдымен қазіргі кездегі қазақ бейнелеу өнеріндегі, соның ішінде кескіндемедегі өткен тарихымызды зерделеп, ондағы ұлттық нақыштардың мәнін ашып, болмысымыздың, тұрмыс-тіршілігіміздің тарихи әлеуметтік бейнесін қайта жаңғыртумен байланысты. Қазіргі таңда көркем өнердің әлемдік өнермен байланысы мен алатын орны жайында толғанатын ғылыми-теориялық ізденістердің қалыптасуына да қажеттіліктер туындап отыр. Қазақстанның қазіргі бейнелеу өнері үздіксіз әрі қарқынды қозғалыста дамуда. Үздіксіз шығармашылық тәжірибе процесінде тарихи және тұрмыстық жанр ұлттық дүниетанымының ерекше мәнгер мен стилистикасы, пластикалық және көркем тәсілдері өзара қатар көрініс табуда. Сондай-ақ кескіндеменің жанрларының, бағыт-бағдарларының алуан түрлілігі Қазақстандағы заманауи көркемдік процестің үнемі ізденісте екендігін айшықтайды.

Алғыс: Зерттеу ҚР БЖҒМ ҒК қаржыландырған BR18574216 «Уақыт және мәдени кеңістіктегі мәдени құндылықтар транзиті» жобасы аясында жазылды.

Кілт сөздер: тарихи жанр, композиция, ұлттық мәдениет, ұжымдық жад, тарихи оқиғалар, ашаршылық, полигон.

Ж.А. Ақсақалова¹, З.А. Ыдырыс², А.Б. Кенджакулова³

^{1,3}Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан

²Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова,
Алматы, Казахстан

E-mail: ¹nurbिनur_86@mail.ru, ²zukhraydyrys@gmail.com, ³ainura8883@mail.ru
ORCID: ¹0000-0001-73740366, ²ORCID: 0009-0001-9150-3417, ³ORCID: 0000-0001-8559-6429

Следы «культурных травм» в казахской живописи

Аннотация. Среди различных форм изображения прошлого в нашей культуре важное место занимает историческая живопись. Особенно важен диалог с традициями, прошедшими

через произведения этого жанра. Художественные произведения как ресурс создания устойчивых образов прошлого, огромный потенциал их влияния требует необходимости изучения развития современного исторического жанра в контексте проблем культурной памяти. Авторы в статье рассматривают несколько научных проблем, осмысление опыта реконструкции исторических событий в современном искусстве как определение образно-стилистического и идейного контекста исторического произведения, портрета; таких как определение проявления национально-культурного самосознания в историко-бытовом жанре периода независимости. Основное внимание уделяется выявлению, объяснению, анализу причин частого проявления этих проблем в новом современном изобразительном искусстве через трансформацию в сознании современного поколения и обретение коллективного бессознательного характера. Проведение сравнительного анализа изображений исторических событий и персонажей в изобразительном искусстве является наиболее актуальным для развития современного искусствоведения. Предлагаемая тема связана, прежде всего, с изучением истории нашего прошлого в современном казахском изобразительном искусстве, в том числе живописи, раскрытием в нем сущности национальных мотивов, воссозданием исторического социального образа нашего бытия, быта. В настоящее время возникает потребность в формировании научно-теоретических изысканий, касающихся взаимосвязи и места художественного искусства с мировым искусством. Современное изобразительное искусство Казахстана развивается в непрерывном и интенсивном движении. В процессе непрерывного творческого опыта исторический и бытовой жанр находят взаимоисключающее отражение в особой манере и стилистике, пластических и художественных подходах национального мировоззрения. Также разнообразие жанров, направлений живописи говорит о том, что современный художественный процесс в Казахстане находится в постоянном поиске.

Благодарности: Исследование было написано в рамках проекта BR18574216 «транзит культурных ценностей во времени и культурном пространстве», финансируемого КН МОН РК.

Ключевые слова: исторический жанр, композиция, национальная культура, коллективная память, исторические события, голод, полигон.

Zh.A. Axakalova¹, Z.A. Ydyrys², A.B. Kenjakulova³

^{1,3} M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

² T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹nurbnur_86@mail.ru, ²zukhraydyrys@gmail.com, ³ainura8883@mail.ru,

ORCID: ¹0000-0001-73740366, ²0009-0001-9150-3417, ³0000-0001-8559-6429

Traces of «cultural traumas» in kazakh painting

Abstract. Among the various forms of depicting the past in our culture, historical painting occupies an important place. Especially important is the dialogue with the traditions that have passed through the works of this genre. Artistic works as a resource for creating stable images of the past, the huge potential of their influence requires the need to study the development of the modern historical genre in the context of cultural memory problems. The authors of the article consider several scientific problems, understanding the experience of reconstruction of historical events in modern art as the definition of the figurative, stylistic and ideological context of a historical work, portrait; such as the definition of the manifestation of national and cultural identity in the historical genre of the period of independence. The main attention is paid to the identification, explanation, analysis of the causes of the frequent manifestation of these problems in the new modern visual art through transformation in the consciousness of the modern generation and the acquisition of a collective unconscious

character. Conducting a comparative analysis of images of historical events and characters in the visual arts is the most relevant for the development of modern art criticism. The proposed topic is connected, first of all, with the study of the history of our past in modern Kazakh fine art, including painting, revealing the essence of national motives in it, recreating the historical social image of our being, life. Currently, there is a need for the formation of scientific and theoretical research concerning the relationship and place of art with world art. Modern fine art of Kazakhstan is developing in continuous and intensive movement. In the process of continuous creative experience, historical and everyday genres are mutually exclusive reflected in a special manner and style, plastic and artistic approaches of the national worldview. Also, the variety of genres, directions of painting suggests that the modern artistic process in Kazakhstan is in constant search.

Acknowledgements: The study was written within the framework of the BR18574216 project «transit of cultural values in time and cultural space», funded by the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: historical genre, composition, national culture, collective memory, historical events, famine, polygon.

1 Кіріспе (Ақсақалова Ж.А.)

Қазіргі таңда тарихи оқиғалар, әсіресе халықтың басына түскен қайғы-қасіретке толы болған аласапыран кезеңдердегі естеліктер жадымызда ерекше орын алуда. Тарихтағы мәдени жарақатты зерттеу (trauma studies) ғылыми бағыт ретінде Еуропада бастау алып, соңғы онжылдықта қарқынды дами түсті. Зерттеушілер тарих беттерінде маңызды орын алатын ауыр кезеңдерді ұжымдық есте сақтау принциптері негізінде түсіндіруге ықпал етті. Өкінішке орай, XX ғасырдың қайғылы тарихы (әлемдік, азаматтық соғыстар, революция, 1929 жылғы дағдарыс, геноцид, саясирепрессиялар, концлагерьлер, жераудару және т.б.) көптеген ұжымдық жарақаттардың пайда болуына әкеліп соқты.

2000 жылдары жарақат теориясын белсенді дамытатын зерттеушілердің бірқатар жарияланымдары пайда болды. Дж. Александер, А. Нил, Р.Айерман, Э. Сантнер, К. Эриксон, Л. Хинриксен және т.б. олардың теориялық-тұжырымдамалары Еуропа, АҚШ, Жапония елдеріндегі ұжымдық «жарақат» тәжірибесін зерттеу мен нәтижелерін талдауға негізделген (exclusive.kz, 2021). Зерттеушілер мәдениетімізде орын алған «жарақат іздері» бар оқиғаларды есте сақтау және ұжымдық жарақатпен жұмыс істеудің аса қажеттілігі туралы айтады.

Әлеуметтану саласындағы бұл зерттеулер қазіргі таңда қайта өңделмеген жарақаттар, келешек ұрпақтың да өміріне әсер ететін жеке бейсаналық процеске ұласатындығына баса назар аударады. Өз зерттеулерінде А. Нил ұлттық жарақаттар қысқа уақыт ішінде түбегейлі өзгерістерге әкелетін ерекше оқиғаларға жеке және ұжымдық реакциялар арқылы жасалады деп жазады. Қазақстанда болған XX ғасырдағы оқиғалар қазақтардың өмір салтында ғана емес, сондай-ақ құндылықтар жүйесінде, әлеуметтік қатынастар сипатында және т.б. түбегейлі өзгерістерге алып келді, әңгіме ұлттың адамгершілік денсаулығына әсер ете алмайтын түбегейлі өзгерістерге алып келген саяси, әлеуметтік катаклизмдердің тұтас қатары туралы болып отыр.

2 Материалдар мен әдістер.

2.1 Зерттеу әдістері (Ақсақалова Ж.А., Ыдырыс З.А., Кенджакулова А.Б.)

Суретшілер шығармаларын талдауда тарихи кескіндеменің алатын орнын анықтау мақсатында типологиялық әдіс қолданылып, жанрлық ерекшеліктері мен көркемдік техникасы негізінде қазіргі Қазақстанның тарихи кескіндемесінің бірнеше түрі

анықталды. Стилистикалық талдау және салыстырмалы әдіс тарихи туындылардың кейбір шығармаларды белгілі бір стильге немесе бағытқа жатқызуға мүмкіндік беретін формальды белгілерді табуға көмектесті. Иконологиялық әдіс кескіндердің мазмұнын жүйелеуге және түсіндіруге мүмкіндік берді. Құрылымдық талдау әдісі арқылы тарихи жанрдың негізгі мотивтері мен бейнелері анықталды. Зерттеу жұмысында Memory Studies әдістемелік аппараты да пайдаланылды.

2.2 Материалға сипаттама. (Ақсақалова Ж.А.)

Еліміздің даму тарихын ұмытпау үшін, оның белгілі бір кезеңдерде болған ақтандақтардың алдағы уақытта қайта орын алмауы үшін, тарихтың ақ-қара тұстары жайлы да жазу керек. Д. ЛаКапраның айтуынша «жарақат» – бұл жадты бұрмалайтын, оны осал және қате ететін тәжірибе болса, тарих – бұл жарақаттың зерттелуі, яғни оның қазіргі және болашақтағы әсерін түсіну және оны жұмсарту. Ол үшін өткенмен «татуласу» қажет деген пікірді ортаға тастайды (LaCapra, 2009). Бұл дегеніміз жарақаттың орын алған себеп-салдарына үңілу, не болғанын қабылдау. Ол былай деп жазады: «зерттеу жарақаттың әсерін азайту үшін жарақаттан кейінгі белгілермен жұмыс істеуді білдіреді, зерттеу өткеннің толық өтелуін немесе оның жараларын емдеуді білдірмейді. Бірақ, кем дегенде, жарақаттың тарихи өлшемінде біз оның себебін өзгерту үшін жұмыс жасай аламыз. Өйткені олар әлеуметтік, саяси, экономикалық сипатқа ие және осылайша оның қайта басталуына жол бермеуге тырысады» (LaCapra, 2009). Бұл ең бастысы – жарақатқа әкелуі мүмкін себептерді, негіздерді, жағдайларды жоюға алып келеді. Ол үшін өткенімізді түсініп, зерделеп, толық тани білуіміз қажет. Ал «Тарихты еске алудағы «ностальгия» сезімі жадты сақтауға және өткенді өзектендіруге мүмкіндік береді» екен (Шарипова, 2021: 31).

Қазіргі таңда қазақ бейнелеу өнеріндегі «мәдени жарақат» мәселесін зерттеуші Д.С. Шарипова кеңестік кезеңдегі тоталитарлық жүйенің негізінде тарихтың кей тұстарының бұрмаланып келгенін айтады. Оның ішінде ашаршылық тақырыбының өз уақытында мүлдем тыйым салынған жабық тақырып болғандығын да атап көрсетеді. Ал қазіргі кезде басқа салалардан бөлек, тарихты мәдениетте бейнелеудің әр түрлі формаларында бейнелеу өнері ерекше орын алуды жалғастыруда. Өнертанушы ғалымның пікірінше, көркем образдар арқылы тарихты рефлексия және қайта құру ретінде өткенмен өзара диалог жүргізу, мәдени жадтың маңызды компоненттерінің біріне айналып отыр.

3. Талқылау (Ақсақалова Ж.А., Ыдырыс З.А., Кенджакулова А.Б.)

Ұжымдық жад қоғамның өткен өмірін символдық тұрғыдан қайта құру әрекеттері арқылы көрініс береді. Яғни бұл ұлттың құндылық бағдарларында, мінез-құлық нормаларында, мәдени артықшылықтарында, сондай-ақ «жарақат іздерінде» көрінеді. Қазақтардың ұжымдық бірегейлігіндегі «мәдени ақтандақтар» мен «мәдени жарақат» түсініктері ашаршылық, саяси қуғын-сүргін туралы ұжымдық естеліктер қатарымен түсіндіріледі. Жиырмасыншы ғасырдағы әлемде орын алып жатқан соғыстар, әр түрлі көтерілістер, экономикалық дағдарыстар, әр түрлі атомдық жарылыстар, табиғи апаттар қоғамымызға көптеген өзгерістер енгізді. Тарихымызда осындай қасіретке толы кезеңдерді суреттейтін көріністер де баршылық. Бұл тақырыпты суретшілер қауымы тарихи жанр аясында шешуге тырысты.

Қазақ тарихынан қазақ халқы қаншама қиын-қыстау кезеңдерді бастарынан өткізгенін білеміз. Сондай кезеңдердің бірі «Ақтабан шұбырынды, Алакөл сұлама» атауымен белгілі, қазақ халқының тарихында ащы қайғы-қасіретке толы, ел басына күн туған өте қайғылы кезең еді. Тәуке хан қайтыс болғаннан кейін, үш жүз өзара бөлініп, қазақ әскери күші біраз әлсіреп қалады. Осыны пайдаланған қалмақтар жайлауға көшкелі жатқан қазақтарға тұтқиылдан шабуыл жасайды. Осылайша қалмақтар қазақ халқын аяусыз қырды. Тірі қалғандары мал-мүлкін тастап қашуға мәжбүр болды. Бұл жылдар қазақ тарихында нәубетке толы аштық кезеңі ретінде сақталып қалды. Халық аузында осы жылдар туралы «Елім-ай» деген зарлы әуен қалғаны да тарихтан белгілі. Тарихи бұл кезең қазақ бейнелеу өнерінде де елеусіз қалған емес. Көптеген суретшілер «Ақтабан шұбырынды» атауымен жазылған туындылары арқылы, рухани тұрғыдан қазақ халқының азапты қасіретімен бөлісіп, бірге қайғырды. Қазақ бейнелеу өнерінде осы қайғылы кезеңге арналған суретші М.Қаспақтың «Ақтабан шұбырынды», Д.Қастеевтің «Ақтабан шұбырынды» триптихы және Н.Қилыбаевтың «Елім-ай» атты туындылары бар.

Манат Қаспақтың «Ақтабан шұбырынды» (1999) шығармасында қалмақтардың қыспағына шыдай алмай, кіндік қандары тамған туған жерлерін қимай, мал-мүлкін тастап, зар еңіреп көшіп бара жатқан қазақ халқы бейнеленген. Түйеге керекті жүктерін тиеп, бірі атпен енді бірі жаяу кетіп барады. Көш туындының оң жақ жоғарғы тұсынан басталып, сол жақтың жоғарғы тұсына қарай бағыт алуда. Жалпы көш бейнесі бүкіл туындының бетіне жайылған. Кенеп бетіндегі көрініс қанық түстердің үйлесуі арқылы шешілген. Туындыдағы қанық қызыл, жасыл, қоңыр, қара түстер оқиғаның негізгі көңіл-күйін жеткізуде. Суретші кенептің сол жағына қарай ат үстінде орналасқан ер кісінінің артқа бұрылып қараған бейнесі арқылы, туған жерін амалы жоқтығынан қимай әрең кетіп бара жатқандығын жеткізгісі келген болу керек. Шығарма көрінісіне бір қарағанда М.Қаспақтың бұл көші сондай сұрапыл кезең сәтіндегі ұлы көшке ұқсамайды. Бұл көңіл-күйді зар илеген қазақтармен қоса күңіренген аспан бейнесі мен дала көрінісінен ғана сезіне аламыз.

Манат Қаспақтан кейін араға тура 20 жыл уақыт салып, жас суретшілердің бірі Дәурен Қастеевте осы тақырыпқа тоқталған болатын. Оның туындысы да «Ақтабан шұбырынды» (2019) деп аталып триптих формасында көрініс тапты. М.Қаспақтың жұмысындағыдай мұндада көш бағыты оңнан солға қарай бағытталған. Ал оқиға көрінісіндегі ел басына күн туған заманның көңіл-күйін, халықтың азапты көшін, қайғы-қасіретін, ашаршылық уақытын аға буын суретшісіне қарағанда Д.Қастеев өте әсерлі жеткізген. Шығармаға бір қарағаннан қалмақтардың қорлығына шыдамай, күл болудан қашып, аштықтан қырылып, туғандарынан айрылған қазақтың зар-мұңын көреміз. Күңіренген қарт та, қан жұтқан ер де, зар еңіреген ана да, шырылдаған балада осы көш ішінде. Оқиға көрінісінде қалмақ шапқыншылығынан қор болған, қатты қажыған, аштықтан әбіржіген халық бейнесі айқын көрініс тапқан. Күрделі композициялық құрылымға негізделген еңбектің түстік үйлесіміде ерекше. Кенеп бетіндегі ашық көк келген суық бояу түстері халықтың басына түскен ауыртпалық пен қасіретті, елдің зары мен мұңын анық сезіндіруде. Ал композицияның төменгі жағынан орын алған от секілді қызғыш түс пен аспан көрінісіндегі, бұлт арасынан

көрінген, күн бейнесіндегі сарғыш түс бейне бір үміт оты секілді. Яғни халықтың келешектен күткен зор үміті. Осы туындысымен автор Дәурен Қастеев 2016 желтоқсан айында ел Тәуелсіздігінің 25 жылдығына арнайы ұйымдастырылған «Балалар аңсаған Тәуелсіздік» атты көрме-конкурста I орынды иеленді. Көрме мақсаты туындылардың барлығы реалистік мәнерде орындалу керек болды. Көптеген талантты суретшілердің ішінен Д.Қастев ең үздік деп табылды.

Ел жадында мәдени жарақат ретінде қалған «Ақтабан шұбырынды» тақырыбына өз композициясын арнаған келесі бір суретші Н.Қилыбаев. Оның бұл тақырыптағы туындысы аштық жылдарындағы елдің қайғы-қасіретін жеткізген зарлы «Елім-ай» әніне арналады. «Елім-Ай» – жоңғар шапқыншылығынан ел басына төнген ауыр кезеңдердегі (1723-1725) қазақ халқының басына төнген қауіп-қатер, азап-қиыншылықтарын зар қылып, босқан елдің қайғы-мұңын толғаған тарихи сазды өлең. Осы композициясы жайында суретші бір сұхбатында: «Әнге сүйене отырып, әйел бейнесі арқылы мен қазақ халқына ұлы апат жылдары әкелген барлық азапты, аштық пен жойылуды бейнелеуге тырыстым. Өкінішке орай, тарихта өз ізін қалдырған әйелдер өте аз. Бұл ерлер мен балалар үшін тірек және пана болған әйел бейнесі. Егер әйел зардап шексе, жер мен халық зардап шегеді. Бұл жұмыста мен әйел бейнесіне баса назар аудардым» - деп осындай ауқымды тақырыпты ұрпағы үшін кеудесі қасіретке толған ана бейнесінде жеткізуді жөн көргендігін айтады.

Туындының оқиға желісі жоңғар шапқыншылығы кезінде қуғынға ұшырап, аштық зардабын татып, туған елі мен жерін тастай көшкен халық тағдырына негізделген. Кенеп бетінде туған жерін қимай, ашыққан халық зар илеп, бірінің соңынан бірі ілесіп әрең келеді. Артқы шептен алдыңғы оң жақ шепке қарай көшкен, қазақ тарихындағы ұлы көш бейнесі. Алдыңғы оң жақ қатарда жақынынан айрылып, жүрегі сыздап, аштықтан әбден қалжыраған ақ кимешекті ана мен «Елім-ай әнінде» кездесетін «көшкен сайын бос келетін» бір ақ тайлақ бейнеленген. Ортаңғы бөлікте де, бауырына бауыр еті баласын қапсыра құшақтаған, ақ кимешекті ана бейнесі. Қаншама қиналып, қасірет шексе де ұрпағы үшін кеудесін тік көтеріп, болашаққа үмітпен көз тастауда. Басқан қадамы нық әрі сенімді. Өмірдің бастауы да, жалғасы да осы ана бейнесінде екендігін көре аламыз. Бұл осындай сұрапыл қиын кезеңдерде қазақ халқының сақталып қалуына, тек ер азаматтардың ғана емес, сонымен қатар әйелдердің де ерекше ерлік көрсеткендігінің белгісі.

Жалпы туындыда суретші композициялық құрылым мен түстік үйлесім арқылы да сол уақыттағы ауыр атмосфераны барынша жеткізе білген. Жер бейнесіндегі және аспан көрінісіне қарай көтерілген қанық кара көк түс халықтың басына түскен қайғы-қасіретті одан әрі өршіте түсуде. Сағы сынған, аштықтан әбден қалжыраған, елін-жерін қимай артқа қарай көз тіккен қарт кісілер мен мұңайған балалар бейнесі жағдайдың қаншалықты ауыр екендігінен хабар беруде. Тек ортаңғы пландағы ана бейнесі ғана қиыншылыққа тіке қарап, бар күш жігерін жинап, қайғы-қасіретке еңсесін түсірмеген кейіпте бейнеленген. Артқы бөліктегі босқан халыққа түскен жарық маздап жанып жатқан от тәрізді. Осындай бейнеде шешілген бояу түстері де халқымызға төгілген ұлы апатты анық көрсетуде. Сонымен қатар екінші жағынан, бұл көріністің тарих бетінде мәңгі қалған ұмытылмас кезең екенін де меңзегендей болады.

XX ғасырдағы қазақ тарихы жадымызда түрлі саяси өзгерістерге толы кезең болып сақталып қалды. Қазақ халқы мен оның басынан өткен тарихи ауыр кезеңдерді сөз еткенде, аштықтан өзге де қиыншылықтар жетерлік болды. «Мәдени жарақат» тақырыбы аясына соғыс, саяси репрессия, лагерьлерге жер аудару және т.б. ұжымдық жарақаттар да жатады. Осындай ұжымдық жадыда сақталған жарақаттардың бірі Алаш үкіметін құрушы қазақтың белгілі бетке ұстар қайраткерлеріне жасалған қастандықтар. Елдегі аласапыран қиын кезеңде халықтың қамын ойлаған алғашқы саяси күш – Алаш қозғалысы болатын. Осы қозғалыстың басында – саяси мәдениеті әлемдік деңгейде шындалған, сауатты, кәсіби даярланған Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Тынышбаев, Ж.Ақбаев, Б.Қаратаев сияқты ірі тұлғалар болды (Потамская 2018: 157).

Қазақ халқының тарихында Алаштықтардың орны ерекше. Қазақ қоғамын қалыптастыру жолындағы ұзақ уақыт жүргізілген күрестің нәтижесінде «Алаш» партиясы, одан соң «Алаш Орда» үкіметі құрылған болатын. Алаштықтардың басты мақсаты қазақ қоғамын бірте-бірте өзгертіп, сауатын ашып, жаңа заманға бейімдеу еді. Тарихтағы оқиғаларды әр дайым еске түсіріп жадымызда үнемі жаңғырту арқылы олар ұмытылмайды. Қазақ елінің егемендігі мен азаттығы үшін күрескен асыл тұлғаларды да үнемі еске алып, жадымызда сақтау ар алдындағы да, келешек ұрпақ алдындағы да азаматтық борышымыз. «Өткенмен өзара диалог – визуалды бейнелер арқылы тарихты қайта құру мен бейнелеудің негізгі құралы ретінде мәдениет тарихының маңызды құралы болып табылады» (Шарипова, Кенджакулова, Кобжанова, Оразқұлова, Кенжебаева, 2020).

Тарихи жазбаларда есімдері қалған Алаш ақтаңдақтарының бейнесін кенеп бетіне қалдырып, өскелең ұрпақтың жадында қалуына үлес қосқан суретшілердің бірі Серікбай Әлжанов. Кескіндемешінің шығармашылығына негізінен тақырыптық туындылар тән. Суретші өзінің шығармашылығын белгілі бір жанрға немесе тақырыптарға тәуелді еткісі келмейді. Сондықтан үнемі эксперимент жасай отырып, өзін әртүрлі жанрлар мен тақырыптарда байқап көреді. Өнертанушылар Әлжанов шығармашылығын Солтүстік Қайта өрлеу мектебінің өкілдері Питер Брейгель мен Иерониум Босх шығармашылығына жақындастырады.

Композициялық құрылымы, тақырып пен сюжетті талқылау ерекшеліктері осы суретшілердің шығармашылығымен байланыс табады. Әсіресе, панорамалық көріністі ала отырып, бір кеңістікте көп тұлғалы композицияны орналастырып көрсетеді. Композициялық орталық оқшауланып айқындалғанымен, көрермен назарын кенеп кеңістігіндегі топтардың қозғалысы арқылы әр тұсқа шашыратып отырады. Композициялық орталық ерекше оқшауланып көрсетілгенімен ондағы қозғалыс статикалық сипат алған, ал кенеп кеңістігінде көп тұлғалы қосалқы пландағы әрекеттер динамикалық шешім табады. Осылайша суретші көрерменнің туындыны визуалды қабылдауын планнан планға секірте отырып шешкен.

Алаш арыстарының халыққа үндеу жасаған ауқымды тарихи тақырыптағы туынды осылайша тұрмыстық күйбең мен дүрбелеңнің астарында өзінің ауқымдылығын жоғалтып алғандай. Бірінші планда қолдарына қағаз ұстап әлденеге дауласып, қызу талқылаған бір топ адамдарды көреміз. Кенептің оң жағында арба жегілген атын си-

пап тұрған ақсақал мен оның арбасындағы шөп үстіне тізе бүгіп сәл дамылдап темекі шегуге отырған адам да айналада болып жатқан дау-дамайдан бейхабар жандай тым салмақты немесе немқұрайлы бейнеленген. Бұл жандар қоғамда қандай өзгеріс, дүрбелен болсада көндіге кететін, бейімделе салатын, тек шүкірмен бас амандығын тілеп, не көрсек те елмен көрерміз дейтін адамдардың типінен болса керек. Ал сол жақта су тасуға шыққан ер кісі шанаға тиелген су толы ыдысын сүйреген күйі алаңдағы үндеуден қалыс қалмайын дегендей құлақ түрген. Оның сырт жағында қар басқан ағашты қалқалап жас бала қағазын қойнына қысқан күйі уайым үстінде кескінделген.

Екінші планда алаңға жиналған адамдар легі дөңгелене жиналып, ортадағы мінбер үстіндегі Алаш арыстарының үндеуіне құлақ түрсе, кейбірі өздерінің наразылықтарын немесе қолдау танытатынын білдіретін ишаратта шешім тапқан. «Алаштың ақ жолы» деп жазылған ұран қағазды қалқа етіп халыққа үндеу тастаған мінбердегі алаш арыстарынан «Алаш» ордасының төрағасы Әлихан Бөкейханов пен ағартушы, ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлын жазбай тануға болады. Олардың қасында түр тұрпаты Сәкен Сейфуллинге ұқсас алаш арысы мен халыққа қарай еңкейіп әлденені анықтап түсіндіріп жатқан тағы бір азаматты байқаймыз. Олардың батысша киінген киім үлгілерінен-ақ зиялы қауым өкілдері екенін және осы үндеуде халықты «Алаш» Автономиялы Республикасын құруға шақырып тұрған сәтін көруге болады. Мінбердің артқы оң жағында қызыл және көк түсті жайма төселген екі үстел орналасқан. Ол жерде осы үндеуді қолдаушылар мен наразы топты тіркеу жұмысы жүріп жатыр. Көк жаймалы үстелдің басында жұмыстың қызу жүріп жатқанын байқай отырып, «Алаш» Автономиялық Республикасын құруға ниетті халық белсенділерінің басым екендігін айтқысы келгендей. Кенептің соңғы планында үкімет ғимараты мен оның алдына байланған арба жегілген аттар бейнеленген.

Серікбай Әлжанов тарихи маңызы зор осы туындыны жай ғана «Менің ауылымның қысы» деп атай отырып, оны Алаш Орда идеясымен, Алаш ардақтыларымен, одан қалды өзінің туған жері Қостанай облысының шалғайдағы Ақкөл ауылының тарихи маңызымен байланыстырады. Себебі, ұлт ұстазы атанған Ахмет Байтұрсынов та осы ауылдың тумасы болатын. Ол Алаш Автономиялы Республикасын құру жолында Алаш Орда партиясының көсемі Әлихан Бөкейхановпен бірге Алаш идеясын жүзеге асыру жолында елді аралап үндеу жүргізеді. Суретші туындыны тікелей Әлихан Бөкейхановтың ұлт үшін жасаған ерен еңбегін еске алуға арнағанымен, оның идеялық жетекшісі, Алаш Орданы құрудағы айнамас серігі атанған Ахмет Байтұрсыновтың үлесі мен өзінің туған жерінің маңыздылығында назардан тыс қалдырмайды. Туынды суретшінің туған жерінде жылда орын алатын қаһарлы қыстардың бірі болғанымен, нақ 1937 жылы ұлттың басына түскен зұлматты қыстың табының белгісі екенін білдіреді. Халықтың санасын ояту жолында жүргізілген осындай кездесулерден кейін көп ұзамай Кеңес Үкіметі Ұлт ардақтыларының ізіне май шам алып түсіп, оларды Кеңестік биліктің белді қарсыласы ретінде танып, 1937-38 жылы зиялы қауымды сүттің қаймағын қалқып алғандай сүзгіден өткізіп, «халық жауы» деп танып, ату жазасына кеседі.

Ұлт санасында Алаш ардақтылары туралы, олардың ұрпақтың рухани саулығы мен бас еркіндігі үшін жасаған ерліктерін қайта жаңғырту мақсатында жазылған туындылардың бірі суретші Қанат Шүкірбековтың қылқаламына тиесілі. «Алаш арманы» деп аталып 2018 жылы жазылған кескіндемелік жұмыс алаш арыстары көксеген, асқақ арманына айналған еркіндіктің көк туы астында желбіреген егемен елдің еңселі бейнесін кескіндеуге негізделген. Тік форматты суретші шартты түрде екі бөлікке бөліп қарастырады. Жоғарғы бөлікте Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханов мен Міржақып Дулатұлының сол кездегі сәндегі батысша үлгідегі костюм мен ақ жейде және галстукта бейнелей отырып, оқыған зиялы қауымнан екенін көрсетеді. Қара халықтың қамын жеп, көкірек көзін ашу үшін өз жандарын пида етіп, жас өмірлерін ұлт жолында құрбан еткен бұл азаматтар Алаш арыстарының алдыңғы шебінде еді. Егемен еліміздің туындай түсте шешілген ашық аспаннан қазақ елінің картасының кескіні сұлбаланған ақша бұлттар еркін көшкен. Үш арыстың асқақ бейнесі асқар таудай еңселі сипат алып оның етегінде еліміздің бүгінгі астанасы әрі бас қаласы Астана қаласы жайғасқан. Түркі елдерінің төрі, рухани отаны саналатын еліміздің бас қаласы әсем көркімен, зәулім ғимараттарымен көз тойдырғандай. Әрбір зәулім сарайлары мен мәдени орталықтары өз алдына бір туынды болып кенеп кеңістігінде бір-бірімен астаса көркем шешім тапқан.

Суретші осы бір тамаша көріністі мағыналық жағынан өзара байланыстыра отырып, түйіндеу үшін барлығын бірлік мен елдіктің символы ретінде ортақ бір шаңырақтың астына жинақтапты. Түндігі түспеген шаңырақтан ашық аспан мұнарлап көрініп, көп ұлтты тәуелсіз еліміздің бірлікке негізделген басты ұранының белгісіне айналғандай. Шаңыраққа тік қадалған уықтар ел іргесінің беріктігінің символындай болып күн нұрынан шуақ шашқан сәулелер секілді шашырап бейнеленген. Туырлығы толық тартылып болмаған оның көрінісі мемлекетіміздің буыны әлі бекімеген жас кейпін меңзейтіндей. Осылайша суретші еңселі елге айнала бастаған еліміздің бейнесін өз тұжырымында тамаша суреттеп шыққан. Туындының бүкіл колоритін көгілдір, күрең қызыл және ақ пен сары түстердің шешімінде үйлестіре отырып, оның бойыны асқақ, мінсіз әрі маңғаз сипат дарытады.

Қазақ тарихындағы ақтандарға толы паракты өскелең ұрпақтың жадында қайта жаңғыртып, ұмытуға мәжбүрлеген, бұрмаланған тарихымызды қайта оқып қарауға мүмкіндік туған бүгінгі қоғам әртүрлі мемлекеттік бағдарламалардың негізінде бейнелеу өнерінің жаңаша сипатта дамуына мүмкіндігінше қолдау көрсетуде. 2021 жылы Қарағанды облысы әкімдігі, архивтер мен құжаттама басқармасының бастамасымен Қарағанды қаласында Қазақстан Республикасының 30 жылдығына орай «Мәдениет порталы» ақпараттық агенттігінде ұйымдастырылған «Тәуелсіздік: Сөз бен Сурет» атты ақындар мен суретшілер арасындағы республикалық байқауда Табысбек Толқынның «Көсем» атты туындысы бас жүлдеге ие болып, ерекше назарға ілікті. Шаршы форматта орындалған туынды кубо-футуристік мәнерде шешім таба отырып, ұлт көсемі – Әлихан Бөкейхановтың «тар жол тайғақ кешкен» сынға толы санаулы ғұмырындағы абыройлы өмірін бейнелеуге негізделген. Пальтосын иығына желбегей жамылған Әлихан Бөкейханов ақ жейде мен кара түсті ресми костюм шалбар киген белгісіз бір дәлізде қадамын нық басқан күйі бір қолын қалтасына салып еркін келеді.

Суретші қоғам қайраткерінің қайратты әрі мақсатшыл бейнесін кескіндеу үшін оны бейтарап кеңістікте суреттеуді жөн санайды. Оның өмір сүрген мазасыз қоғамы, өмірін құрбан еткен мыстан саясаты бір-бірімен астасып төңкерілген бейберекет берекесіз хаос ортасы гарвитациялық тәсілмен ауада қалқып шашылып жатқандай бейнеленген. Әртүрлі пішінсіз формалармен қиюласқан кеңістік қарқынды қоғалысында бір сәтке тоқтап қалғандай әсер қалдырады. Әлихан Бөкейханның сындарлы ғұмырында алдынан шыққан осы бір кедергілерді суретші образдық тұрғыда пішінсіз, бейтарап күйде шешеді. Бытыраңқы қым-қиғаш түстермен пішіндерде шешім тапқан ортасын жарып шыққан Әлихан Бөкейханның тұлғалық бейнесі аса маңғаз әрі асқақ көрінеді.

Алаш зиялыларының кезекті бейнесін суретші Серік Құдабаевтың «Алаш арыстары» атты туындысынан көре аламыз. Композицияда Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы ұлт-азаттық қозғалыстың белсенді қатысушыларының топтастырылған портреті бейнеленген. А.Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Шоқай, М. Тынышбаев, Халел және Жаһанша Досмұхамедов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов бейнелері туындының алдыңғы қатарынан орын алса, артқы бөлік алаштықтардың идеяларын әрі қарай жалғастырған Т. Рысқұлов, С. Асфендияров, С. Ходжанов, С. Сәдуақасов, Ж. Мыңбаев, Н. Төреқұлов сынды т.б. белгілі Кеңес қайраткерлерінің келбетімен толықтырған. Жалпы туынды Кеңес кезеңіндегі тоталитарлық жүйенің бұрмаланған саясаты бойынша «халық жауы» атанғанымен, өз халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін күрескен барша ұлт зиялыларының бейнесін бір жерде жинақтауымен ерекшеленеді.

Алаш партия өкілдері бастамасымен XX ғасырдың алғашқы ширегінде қазақ жерінде Ресей империясының отарлық билік жүйесіне қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалыс орын алғанын тарихи деректерден білеміз. Суретшілеріміздің қылқаламынан бұл тарихи тақырыпта шет қалған емес. Суретші Қ. Есіркеев «70-ші жылдары алғашқылардың бірі болып XX ғасырдың басындағы қазақ халқының трагедиясы туралы жазады. Оның «1916 жыл», «Қобыз үні», «Ауыл» атты туындыларында киіз үйдің қаңқалары, шаңырақтың үстіндегі – түтін қазақ жерінің қасіретті бейнесін жеткізуші сынды. Жоғарыға қолын созып, «жаратушыдан» үмітін үзгісі келмеген, бірақ шарасыз күйге түскен қария мәңгіге жоғалып кеткен әлемді көруге тырысқандай, алысқа көз тіккен.

Мұндай тарихи тақырыптағы туындылар легі ұлт мәдениетінің дамуы мен өркендеуіне зор үлес қосқан ірі тұлғалардың халықтың санасынан жоғары орын алып, жадымыздан ешқашан өшпейтіндігінің көрсеткіші болып табылады. Халық жауы атауымен қудаланып, өлім жазасына кесілген Алаш зиялыларының қайғылы тағдырлары барша қазақ жұртының қасіреті. Осындай бір сәтке болса да, тарихи негіздерге, ұлттық бастаулар мен құндылықтарымызға қайта оралтуға мүмкіндік беретін тарихи шығармалар негізінде өткен мен қазіргінің арасындағы тарихи сабақтастықты қазіргі ұрпаққа үлгі етіп көрсетеді.

Жалпы адамзат тарихындағы қайғы-қасіретке толы келесі бір тарихи оқиға бұл – ядролық жарылыстар. Жер бетінде жаратылыс тарихында алғаш рет ядролық қару жарылып, адамзатқа өз зиянын тигізді. 1945 жылдың тамыз айында Жапонияның Хиросима мен Нагасаки елді мекендері жарылыстың құрбандарына айналса, арада

екі жыл өткен соң Кеңестік кезеңдегі қазақтың кең байтақ жері ядролық сынақтардың мекеніне айналды. Осылайша қаншама қандасымызға зұлатат тағдыр сыйлаған – Семей полигоны пайда болды. 1949-1989 жылдар аралығында болған түрлі жарылыстардан қазақ даласын жан төзгісіз азап пен қайғы-қасіретке толы халықтың жан айқайы шексіз кеңістікке тарады.

Осы оқиғаға байланысты қазақ кескіндеме өнерінде кенеп бетінде көрініс тапқан алғашқы туынды, суретші А. Ақанаевтың 1983-1984 жылдары жарық көрген «Ажалсыздық туралы поэма» атты триптихы болды. А. Ақанаев 1970-80 жылдары «Жер ғаламшарындағы адамзат өмірі жайлы шындық» тақырыбына ден қойған суретшілердің бірі. Өнертанушы мамандардың пікірінше қылқалам шебері бұл шығармада ақын Олжас Сүлейменов бейнесі арқылы адам мен бүкіл әлем арасындағы өзара диалогты жеткізуді көздеген. Қазақ жеріндегі Невада-Семей ядролық полигонының түбегейлі жабылуына себепші болған ірі тұлға бейнесі өте қаһарлы бейнеленген. Адамзатқа жасалған қастандыққа шыдамай, жұртшылық алдына шығып, бірнеше ондаған жылдар бойы халықты азапқа душар еткен жарылыс зардаптары жайлы, поэмасы негізінде өз ойын еркін жеткізуде.

Туындыдағы драмалық, трагедиялық көңіл-күйді жарық пен көлеңкенің, ақ пен кара түстердің өзара қарама-қайшылығынан айқын көрініс беруде. Алдыңғы және артқы бөлікте бейнеленген жарылыс құрбандарына айналған ұрпақ, қайғы-қасіреттен уайымға берілген ақ жаулықты аналар бейнесі шығармадағы қасіретті одан әрі күшейте түсуде. Жарылыспен қоса жоғарғы бөліктен көрінген ғарышкерлер бейнесі арқылы да, суретші Байқоңыр ғарыш айлағының қазақ жұртына, экологиямызға біраз зиянын тигізіп жатқанын да көрсете кетеді. Ақынның бет-әлпеті, тұрысы, қолының қимыл-қозғалысы арқылы табиғат анамызға зиянын тигізіп, халқымызды азапқа душар етіп жатқан ядролық жарылысқа, бүкіл қазақ жұртының, тіпті бүкіл адамзаттың қарсы екендігін өте ұтымды жеткізеді. Алланың берген зор аманатына адамзаттың өз қолымен қиянат жасап жатқанын суретші осы кезеңдерде елімізде орын алған тарихи оқиғалар мысалында нақты жеткізе білді.

Ақанаевтан кейін полигон тақырыбына қалам тартқан суретші Әмен Хайдаров болды. Оның «1949 жылғы 29 тамыздағы атом жарылысы» атты туындысында қазақ топырағындағы Семей елді мекеніндегі орын алған алғашқы жарылыстың сәті көрініс береді. Композициядағы басты сюжетті киіз үй ішінде дастархан басында жиналған бір отбасының шаңырағы ортаға түсіп, дастарханы шашылып, жан-жаққа құлаған анасы, баласы, әкесінің бейнесін көреміз. Еш алаңсыз, ұйып отырған отбасына қайғы-қасірет әкелген алдарында бейнеленген отты сары саңырауқұлақ бейнесі еді.

Жарылыстың қатты дүмпуінен адамзатпен қоса бүткіл жер әлем де күңіренуде. Қазақтың қай заманнан қастерлеген ағарғаны (айран) күбіден төгіліп жер бетіне жамандықтың жайылғандығынан хабар берсе, киіз үйдің қираған керегелерінен, кенеттен шаңырағы ортасына түскен, отбасының басына түскен қайғысының қаншалықты ауыр екендігін болжауға болады. Жарылысқа арқасын беріп, құшағына баласын қапсыра құшқан ана бейнесі де келешек ұрпақтың қасіретті тағдырынан шошынғандай. Дүмпудің жойқын күшіне қарамастан, бар жан-тәнімен баласын

жамандықтан қорғауға тырысуда. Қабырғамызда қастерленіп ілініп тұратын домбыра да жерден орын алған. Қазақ халқының кеңпейілділігі мен дархандығының символына айналған ақ дастарханда тағамдарымен бірге төңкеріліп, бүткіл әлемге төнген қауіп-бетерді бейнелеуде.

«Қарлығаштың құйрығы неге айыр» деген қазақ ертегісінің оқиға желісіндегі жылан бейнесіндегі зұлымдық, Әмен Хайдаровтың бұл кенесінде ядролық отты жарылыс бейнесінде көрініс тапқан. «Зұлым жыланнан адамзат баласын өлімнен құтқарған» қарлығашта бұл жерде шарасыз күйде. Ертегі желісінде жамандық жақсылықтан жеңіліс тапса, мұнда керісінше жарылыс бейнесіндегі жамандық жер бетіне өзінің у-ын шашуда.

Семей полигонына қатысты бірқатар туындылар легін мүмкіндігі шектеулі суретші К.Күйіковтың шығармашылығынан көре аламыз. Қылқалам шебері өзі де осы ядролық жаралыстың құрбаны болғандықтан, шығармаларынан оның ішкі жан айқайы байқалады. Суретшінің қылқаламын тісіне тістеп немесе аяғының башпайларына қыстырып салған картиналарына қарап жаның тебірене түседі. Суретшінің мүмкіндігі шектеулі болсада, қол-аяғы бар сау адамдарға қарағанда өмірге деген құштарлығы мен ізденімпаз дара тұлға екендігін көреміз. Оның сынақ жарылыстарына тікелей қатысты «Жарылыс», «Алғашқы жарылыс», «Полигонның салдары», «Сұраушы», «Құрбандар», «Радиоактивті балалық шақ», «Ана қорқынышы», «Берік», «Арал теңізі», «Жердің күңіренуі», «Егіндібұлақ» сынды туындалары жарық көрген.

Суретшінің аталмыш еңбектеріне қарап отырып, сол апатты көзбен көрмесекте, оның зардабының халыққа, қоғамға, табиғат анамызға тигізген зияндарының, кесір-кесапаттарының қаншалықты ауыр болғандығын сезіне аламыз.

Жалпы суретші Кәріпбек Күйіковтың шығармашылығы негізінен осы полигон тақырыбына арналған. «Полигон жабылған соң алға қойылған бірінші мақсат – халықтың саулығын арттырып, аумақтың қауіптілігін азайту болды. Алайда, ғалымдардың айтуынша, ол жердің қалпына келуіне жылдар кетеді екен. Өңірдегі халықтың денсаулығындағы кінәрат ұрпақтан ұрпаққа берілуі мүмкін. Ол жақта полигон салдарынан қандай да бір кемшілікпен дүниеге келген, ата-анасы бас тартқан сәбилер үйі бар. Ондағы бала саны азайған емес. Бұдан мүгедек балалардың туылу көрсеткіші әлі де болса, жоғары екенін аңғаруға болады. Сондықтан, бұл қасіретті ұмытуға болмайды» - дейді суретші (Күйіков, 2020).

К. Кәріпбековтың еңбектерін қазақ елінің, жерінің болашағы үшін жасалып жатқан күресі деп білеміз. Себебі ол жанына медеу болған өз еңбектері арқылы тек елімізде ғана емес, сонымен қатар шел елдерде де өткен көптеген көрмелерге қатысып, ядролық жарылыстың жалпы адамзатқа тигізер қауіп-қатері мен зардаптарын айтудан жалыққан емес. Кәсіби білімі болмағанымен, адамзат өмірі үшін өзекті мәселелерді қозғай білген, шынайы жүректен шыққан туындылар әр бір көрушінің жүрегінен өз орнын тапты.

1989 жылдың 26 ақпанында қазақ ақыны әрі қоғам қайраткері Олжас Сүлейменов бастаған халықаралық ядролық қаруға қарсы «Невада-Семей» қозғалысы құрылып, 19 қазанында Семей полигонында соңғы жарылыс болып, бұл жерде мәңгілік тыныштық орнады (Художественный музей и его роль в контексте современной куль-

туры. 2003). Қозғалыс мүшелері дүниежүзі бойынша полигондарда жарылыстарды токтатып, жер шарын ядролық қарудың сынақтарынан тазарту болды. Халқымыз асыға күткен полигонға қатысты соңғы нүктені мемлекетіміздің тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың жарлығымен 1991 жылы 29 тамызда жабылып, Полигонның үні мәңгіге өшті. «Алайда Жердің түнерген, «әжім» басқан бетінен өлім үшін жасалған» полигонның енгізген қасіретті тарихын еш қиындықсыз оқуға болады.

Қазақ топырағында 80 жылдардың екінші жартысынан бастап қалыптасқан мәдени процестер тоталитарлық жүйедегі көрініс тапты. Қоғамда орын алған мәдени қиындықтар жаңа мемлекеттің құрылуымен сипатталады. 1986 жылғы тәуелсіздік үшін көтерілген желтоқсан оқиғасынан кейін Қазақстанда мәдени мәселелерді шешуге қазақ халқын «ұлтшыл» деп жазалау да өз таңбасын қалдырды. Екінші жағынан 1980 жылдың аяғындағы 1990 жылдың басындағы мәдени мәселелерде әртүрлі меншік нысанын, әр алуандылықты, қоғамдық-саяси жаңаруды және алуан түрлі пікірлерді бекітетін қадамдарды көруге болады.

1986 жылдары орын алған желтоқсан оқиғасы да суретшілер шығармашылығынан орын алды. Осы еліміздің тәуелсіздігін алуға байланысты тарихи кезеңдерді өз шығармашылығына арқау еткен суретшілердің бірі тағы да Серікбай Әлжанов болды. Оның 2000 жылдары жарық көрген «Бостандық жаңғырығы» атты туындысынан елі мен жерінің егемендігі үшін алаңға шыққан қазақ жастарының ашынған бейнесін көре аламыз.

Жалынды жастардың өр рухты жігері мен қайтпас қайсарлығына куә болған суретші жадында сақталған сол мезетті кенеп бетіне түсіреді. Композицияда бейбіт түрде алаңға шыққан қазақ жастарының, төбеден төнген прожекторлар мен жан-жақтан қаумалаған «кеңес жендеттерінің» қоршауында қалған аласапыран сәті бейнеленген. Туындыда өткен жастардың бойындағы осындай бір-біріне деген адалдық, достық, жанашырлық, бауырмалдық сынды жалындаған отты сезімдерді көрсету арқылы, суретші келешек ұрпақтың да бойынан осындай елі мен жері үшін патриоттық сезімдердің оянғанын қалайтындай әсерге бөлейді. Біздер үшін тәуелсіздіктің ақ таңы желтоқсанның ызғарлы түніндегі аласапыранмен келгендігін есімізге салып, оның қадір-қасиетін үндеуге шақырады.

2014 жылы «90 жылдардағы аласапыран» атты туындысында суретші өткен мен қазіргі қоғамда орын алған өзгешеліктерді салыстырмалы түрде қарастырып өтеді. Тәуелсіздік алып, рухани құндылығымызды одан әрі нығайтамыз ба деген тұста, жастардың Батыстың жеңіл-желпі өміріне көз сүзіп, сол әлемге еліктеуден азғындыққа салынғанын көру әсте оңай нәрсе емес. Бірақ бұл өмір шындығы. Қоғамымызда орын алған тәуелсіздікпен қоса қабат келген осынау ірі «нәубетті» суретші ашық түрде жеткізеді. Мүмкін бұлда бір Хақ тағаланың жаратуындағы ақ пен қараның, жақсылық пен жамандықтың, даму мен құлдыраудың қатар жүретіндігінің дәлелі болар. Суретші өз туындысы арқылы жастарды алдағы уақытта барлық жағынан дамыған ел болуымыз үшін, қазіргі өмірімізге саналы түрде қарауға шақырады.

Белгілі өнертанушы Р.И. Қарғабекова суретші шығармашылығын тереңінен зерттей келе, С. Әлжановтың тақырыптық шығармаларындағы негізгі әлемнің «лас» қорқынышқа саналы түрде тереңдеп бара жатқанын көрсету» – болғандығын айқындайды (Қарғабекова, 2016).

Қазіргі таңдағы тәуелсіз елде, бейбіт заманда тыныш өмір сүруіміз осы желтоқсан оқиғасының арқасы. Желтоқсан оқиғасының қазірде майлы бояумен кенеп бетінен көрініс тауып, тарихтың сарғайған беттерінен өшпестей із қалдырғанына бүгінгі таңда 37 жыл болыпты. Қаншама жастарымыз қырылып, жазықсыз жазаланып, аяусыз азапталды. Бірақ олардың еңбегі еш кетпеді. Есімдері тарихта, халықтың жадында мәңгі сақталып қалатыны көңілге медеу болады.

4 Нәтижелер (Ақсақалова Ж.А. Ыдырыс З.А.)

Осылайша, суретшілер тарих беттеріндегі ұлт тарихына қастандық жасалған, кейінгі ұрпақтың таным түсінігін өзгерту үшін тарихымыздың қолдан бұрмаланып, қайта жазылған беттерін қалпына келтіруді көздейді. Қылқалам шеберлері «ақтаңдақтарды» ақтап, олардың тұлғалық болмысы мен ел еркіндігі жолындағы саяси күрестері мен еңбек жолдарын, қуғын-сүргінге ұшыраған зұлматты тағдырларын кенеп бетінде суреттей отырып, кешегі тарихта кеткен қателіктердің орнын бүгінгі қоғам санасында бейнелеу өнерінің көркемдік бейнелі тілінің көмегімен визуалды тұрғыда толықтыру арқылы, тәуелсіздік туы астындағы өсіп өнген ұрпақтың жадында «мемориалдық бум» жасай отырып, жүзеге асыруды көздейді. Мұндай туындыларында суретшілер қайғы қасіретке толы тақырыпты мейлінше ашу үшін драмалық сипатта шиеленіскен композиция құра отырып, күрделі ракурстарда, эмоционалды тұрғыда ширықтырып, экспрессивті әсерді табиғат құбылыстарымен байныста көрсетеді. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама», революциядан кейінгі колхоздандырумен жүзеге асқан «Конфескация», арты ұлы ашаршылыққа ұласқан ұлттық геноцид, ұлтсыздандырумен байланысты ұлт белсенділерінің көзін жоюға бағытталған «Репрессия», «Саяси қуғын-сүргін» тақырыптарымен ұлт санасында көрініс тапқан рухани мүгедектікті енді 1949-89 жылдар аралығында үздіксіз жарылып, ақыры ұлт пен ұрпақтың физиологиялық мүгедектігіне алып келген Семейдегі «атом ядролық сынақтары», жастардың кеудесінде қайта тұтанған ұлттық бірегейліктің рухын сындыру мақсатында 1986-87 жылы көрініс тапқан «Желтоқсан көтерілісі» мен оның салдарына арналған көркем туындылар «мәдениеттегі ақтаңдақтар» деп аталып, кенеп беттерінде суретшілердің шығармашылығында белсенді тұрғыда талқылана бастады. Суретшілер бұл орайда бейнелеу өнерінің көркемдік мәнері, пішіннің, түр мен түстің, композицияның символикалық тілі арқылы талдап түйсінуге негізделген әртүрлі интерпретациядағы туындылар жазып, тарих беттеріндегі ақтаңдақтар іздерін өз толғаныстарында ұсынады.

5 Қорытынды (Ақсақалова Ж.А.)

Қазақстанда саяси қуғын-сүргін, құрбандық тақырыптары ұжымдық жадтың зерттеу нысанына ілініп, тарихтан орын алған ашаршылық, босқындық, этникалық жер аудару, дүние-мүлікті тәркілеу, ұлт-азаттық көтеріліс, саяси құрбандар, соғыстар мен революциялар орын алған кезеңдердің саяси идеологиялық астарына кеңінен зерделеді. Негізінен ұжымдық жады аспектіінде тарихқа қалам тартқан көптеген суретшілер, егемендікке қол жеткізу барысында түрлі әрекеттерді бейнелеу арқылы, халық санасында өткенге деген қызығушылық пен сүйіспеншілікті оята отырып, дербес елдің әлеуметтік орны мен құндылығын, менталитеті мен маңыздылығын қайта жандандыруға барынша тырысты.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде тарихи жанрдың даму барысында түрлі жанрлармен өзара сабақтастықта дамығандығына көз жеткіздік. Шығармалардағы тарихи көріністер зерттеуге өте қызықты. Ата-бабамыздың өткен өмір салты мен бастарынан өткерген қиыншылықтары көрушінің бойынан түрлі эмоциялар мен көңіл-күйді туындатады. Сонымен қатар жастардың бойынан ұлттық бастауларға, ұлттың тағдырына, тарихына деген қызығушылық пен жанашырлық сезімдерін оятып, еліне, жеріне деген патриоттық сезімдердің туындауына түрткі болады.

Тәуелсіз елдің көк аспанында көк туымызды желбіреткен кезден бастап, бұрын тыйым салынып келген, бірқатар тақырыптар аясы ашылды. Бұрын көп уақыт айтылмай келген тарихи кезеңдер мен оқиғалар жөнінде тарихи тың деректер, әдеби және көркемдік тұрғыдағы шығармалар жазуға мүмкіндік туды. Осы аралықтағы 30-жылда тарихи тақырыпқа деген оқырманның да, қаламгерлердің де, суретшілер мен музыканттардың да қызығушылығы еселеп артты. Әдебиетте бұрын ұмыт бола бастаған, тасада қалған, жасырып айтпай келген жайттар көрініс тауып, тарихи шындықты қалпына келтіруде орасан көлемді жұмыстар жүргізілді. Осындай тарихи деректер мен әдеби шығармалардың негізіне жүгіне отырып, бейнелеу өнері де халық жадында жүрген түрлі тарихи тақырыптарға қалам сермеп, тарих беттерінің жаңадан толығыуына барынша өз күшін салды. Кенеп бетінде өткен өмірдің қиыншылықтарын жеңе алған қайсар рухты халықтың тарихын жырлау суретші үшін сөзсіз үлкен қуаныш. Өткенге құрмет ретінде жазылған тарихи туындылардың әр бірінде әдет-ғұрып пен салт-дәстүрімізге, ел қаһармандарына деген құрмет пен тағзымның белгісі тұрғанын көрерменге жеткізу мен іштей сезіндіре алу қылқалам иесінің еңбегінің еш кетпегендігінің дәлелі болмақ.

Әдебиеттер:

1. Бүгін Семей полигонының жабылғанына – 29 жыл. (2020) 29 Тамыз, 09:01. [baq.kz:порталынан https://baq.kz/semey-poligonyny-29-zhyl_231540/](https://baq.kz/semey-poligonyny-29-zhyl_231540/) 7.
2. Қарғабекова Р.И. Өнер өмір құрағы. <https://www.oner.kz/visual-arts/view/1365-oner-omir-kuragy>, 16.12.2016.
3. Қазақ тарихы – бұл ұжымдық жараят. Сайт [exclusive.kz](https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/124627/). 20 мая, <https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/124627/>.
4. LaCapra D. (2009) Traumatropisms: From Trauma via Witnessing to the Sublime? // *History and Its Limits: Human, Animal, Violence*. Ithaca: Cornell University Press. P. 59–89.
5. Потамская, В.П. Философия Д. ЛаКапры: основные понятия и категории. // *Вестник ТьГУ. Серия: Философия* (2). 2018. с. 157-164. ISSN 1997-9908
6. Сантнер Э. История по ту сторону принципа наслаждения: Размышления о репрезентации травмы // *Травма: пункты*. Сб. ст. - М.: Новое литературное обозрение, 2009.
7. Художественный музей и его роль в контексте современной культуры. Собрание статей. – Алматы, 2003. – 100 с.
8. Шарипова Д.С. «Heritage painting» в живописи Казахстана. Культурная память и смыслы истории. *Керуен*, Том 72, №3, 2021. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2021.3-02>
9. Sharipova D.S., Kenjakulova A.B., Kobzhanova S.Z., Orazkulova K.S., Kenzhebayeva L.A. (2020) Revisiting the Kazakh Famine at the Beginning of the 1930s in Fine Art Forms from the Perspective of Cultural Memory // *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. –Vol.12. – № 1. CiteScore – 0.12. Percentile; Quartiles (Arts and Humanities/General Arts and Humanities) 49; Q4. | journal-article. DOI: 10.21659/rupkatha.v12n1.16. EID: 2-s2.0-85084047578. ISBN: 09752935.

References:

1. 29th anniversary of the closure of the Semipalatinsk polygon. (2020) August 29,09:01.from the portal: baq. kz https://baq.kz/semey-poligonyny-29-zhyl_231540/ 7. (Oct.) (In Kaz)
2. The role of art museums in the context of Contemporary Art. Collection of articles. - Almaty, 2003 – - 100 p. (In Kaz)
3. Kargabekova R. I. (2016) Art is the Reed of life. <https://www.oner.kz/visual-arts/view/1365-oner-omir-kuragy>, 16.12.2016. (In Kaz)
4. Kazakh history is a collective trauma. (2021) site exclusive.kz. May 20, <https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/124627/>.(In Kaz)
5. LaCapra D. (2009) Traumatropisms: From Trauma via Witnessing to the Sublime? // History and Its Limits: Human, Animal, Violence. Ithaca: Cornell University Press. P. 59–89. (In Eng)
6. Potamskaya, V.P. (2018) D. LaCapra's Philosophy: Basic concepts and categories. TvSU Bulletin. Series: Philosophy (2). pp. 157-164. ISSN 1997-9908. (In Russ)
7. Santner E. (2009) History beyond the pleasure principle: Reflections on the Representation of trauma// Trauma: items. Sat. Art. - M.: New Literary Review. (In Russ)
8. Sharipova D.S. (2021) "Heritage painting" in the painting of Kazakhstan. Cultural memory and the meanings of history. Keruen, House 72, No. 3. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2021.3-02>. (In Russ)
9. Sharipova D.S., Kenjakulova A.B., Kobzhanova S.Z., Orazkulova K.S., Kenzhebayeva L.A. (2020) Revisiting the Kazakh Famine at the Beginning of the 1930s in Fine Art Forms from the Perspective of Cultural Memory // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. –Vol.12. – № 1. CiteScore – 0.12. Percentile; Quartiles (Arts and Humanities/General Arts and Humanities) 49; Q4. | journal-article. DOI: 10.21659/rupkatha.v12n1.16. EID: 2-s2.0-85084047578. ISBN: 09752935. (In Eng)